

Arkadiusz Lewandowski

ORCID: 0000-0002-8161-2257

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

e-mail: a.lewandowski@ukw.edu.pl

RECENZJA

Moisés Naím, *Zemsta władzy. Jak autokraci na nowo tworzą politykę XXI wieku*, Wydawnictwo Post Factum, Katowice 2022

W 2013 roku na rynku wydawniczym ukazała się praca *The End of Power* autorstwa Moisésa Naíma (polskie tłumaczenie wydane zostało w 2015 roku). Książka ta, mimo że nie była pierwszą w dorobku wenezuelskiego autora, stanowiła dla niego swoisty przełom i przyniosła mu światowy rozgłos oraz rozpoznawalność. Kiedy blisko dekadę później Naím ponownie proponuje swojemu czytelnikowi intelektualne wyzwanie, czyni to już jako autor wręcz oczekiwany. Tym razem jednak jego refleksja, chociaż ponownie dotyczy władzy, stanowi spojrzenie na nowe procesy i zjawiska z nią związane. W *Końcu władzy* Naím (2013) skupia się na słabości i schyłku władzy osadzonej w tradycyjnie kojarzonych z nią instytucjach (państwach, korporacjach itp). W *Zemście władzy* spogląda natomiast na władzę w zupełnie nowych warunkach koncentrując uwagę czytelnika na aktorach, którzy dążą do odrodzenia władzy sprawczej i skutecznej. Z tego też powodu w nowej książce Naíma kluczowa nie jest sama władza, ale to, kto do jej sprawowania dąży i w jaki sposób to czyni. Tym zbiorowym bohaterem książki są, umieszczeni już w podtytule, autokraci XXI wieku. I to o nich w głównej mierze jest ta książka, o ich (autokratów) władzy, która z jednej strony uwydatnia się w 'nowej zjadliwej postaci', z drugiej strony jest zagrożeniem dla współczesnych państw i demokratycznych społeczeństw (Naím, 2022, s. 11).

W tym miejscu warto podkreślić istotną być może dla Czytelnika kwestię. *Zemsta władzy* z jednej strony stanowi niejako kontynuację poprzedniej książki (zbieżność tytułów może nam to sugerować), z drugiej jednak obie można również potraktować jako dwie autonomiczne względem siebie 'opowieści'.

Recenzując *Zemstę władzy* nie sposób nie zatrzymać się na dłuższą chwilę przy osobie autora. Tak jak zostało już zauważone, rozgłos na świecie, a w szczególności w Polsce, Moisés Naím zyskuje dzięki *Końcu władzy*, to za tę książkę otrzymał szereg nagród i zyskał uznanie jako czołowy myśliciel na świecie (książka uznana została przez „Financial Times” jak i „Washington Post” za jedną z najlepszych książek 2013 roku). Warto jednak podkreślić że przed rokiem 2013 Naím nie był postacią anonimowa, szczególnie w Ameryce Południowej. Już wówczas był uznanym dziennikarzem i pisarzem (laureat Nagrody Ortegi y Gassetta z 2011 roku za wkład w hiszpańskojęzyczne dziennikarstwo), ale także politykiem i ekonomistą (ministrem handlu i przemysłu w Wenezueli w latach 1989–1990, dyrektorem wenezuelskiego Banku Centralnego i dyrektorem wykonawczym Banku Światowego). Ma za sobą również karierę naukową, na którą złożyły się m.in.: obroniony w latach 70. XX wieku doktorat na MIT (tytuł doktoratu: *The Political Economy of Regulating Multinational Corporations*) oraz praca w Instituto de Estudios Superiores de Administración (IESA), wiodącej w Wenezueli szkole o ekonomicznym profilu z siedzibą w Caracas (w latach 1979–1986 jako dziekan). Przez czternaście lat był także redaktorem naczelnym prestiżowego magazynu „Foreign Policy”.

Postać Naíma i jego polityczne doświadczenie przekładają się na jego twórczość. Tak było chociażby z *Końcem władzy*, który w pewnym sensie był refleksją opartą na ministerialnych doświadczeniach i odczuwanej przez Naíma polityka niemocy i braku sprawczości. Podobnie też jest z *Zemstą władzy*, która uwiadacznia polityczne i ekonomiczne rozeznanie autora w światowej polityce i jej mechanizmach.

Dokonując oceny książki, za rudymenarną dla jej zrozumienia kwestię uznać należy odniesienie się do kategorii zawartej w podtytule, czyli do pojęcia współczesnych autokratów. Autor *Zemsty władzy* definiuje autokratów jako przywódców politycznych, „którzy dochodzą do władzy w wyniku demokratycznych wyborów, a potem likwidują mechanizmy kontroli władzy wykonawczej, wykorzystując do tego celu populizm, polaryzację i postprawdę. W czasie gdy konsolidują władzę, ukrywają swoje autokratyczne plany za murami konspiracyjności, biurokratycznych zawiłości, pseudoprawnych wybiegów, manipulacji opinią publiczną, a także represji stosowanych wobec krytyków i oponentów. Kiedy maska opada, jest już za późno” (Naím, 2022, s. 17). Personalnie do tego grona na łamach książki zaliczeni zostali m.in. Władimir Putin, Victor Orban, Jarosław Kaczyński, Donald Trump, Hugo Chávez, Rodrigo Duterte czy Jair Bolsonaro.

Oczywiście każde uogólnienie i typologia posiada tendencję do zacierania ‘odcieni szarości’, niemniej jednak mam duże wątpliwości, czy tak jednoznaczna demarkacja w tym przypadku jest zasadna. Szczególnie po 24 lutego 2022 roku

zrównanie np. europejskich autokratów z Władimirem Putinem może wydawać się, delikatnie mówiąc kontrowersyjne, nawet przy uwzględnieniu prorosyjskiego ‘skrzywienia’ Orbana. Odpowiedź Naíma na ten zarzut znajdujemy na stronach recenzowanej książki. Zakłada on bowiem, że autorytaryzm to kontinuum pomiędzy z jednej strony totalitarnymi reżimami, z drugiej wybranymi demokratycznie przywódcami o autorytarnych skłonnościach (Naím, 2022, s. 17). W konsekwencji, a tę myśl można uznać za kluczową dla całej książki tezę, od populisty, który zwycięża w wyborach, do autokraty przyjmującego radykalną postać totalitarnego przywódcy wiedzie prosta i relatywnie krótka ścieżka.

Perspektywa Naíma może u niektórych budzić większy lub mniejszy intelektualny sprzeciw. Za alternatywną, z mojej perspektywy bezpieczniejszą, propozycję uznać można ujęcie proponowane chociażby przez Rogera Eatwella i Matthew Goodwina (2020), którzy dla opisu większości wskazanych przez Naíma przywódców stosują określenie narodowych populistów.

Z drugiej jednak strony, czytając *Zemstę władzy* można, jeżeli nie dać się przekonać, to przynajmniej zrozumieć logikę, jaką autor w swojej pracy się kierował. Naím odnosi się w swoich rozważaniach do aspektów mechaniki zdobywania oraz sprawowania władzy i w tym wymiarze doszukuje się podobieństw pomiędzy autokratami. Co więcej uznaje on, że populizm jest tylko narzędziem do realizowania polityki. To pojmowanie populizmu wpisuje się we współczesne rozważania nad tym zjawiskiem i jego interpretacje, gdzie populizm możemy identyfikować jako mikroideologię, dyskurs lub jako strategię politycznego działania (Freeden, 2003; Mudde, 2007; Moffit, 2018; Nalewajko, 2013; Lipiński, Stępińska, 2020). Co ważne, autor na potrzeby rozważań klarownie definiuje populizm i wymienia jego istotne cechy (Naím, 2022, s. 19–21). Warto o tym wspomnieć, ponieważ precyzja pojęciowa stosowana przez autora na stronach całej książki nie tylko pomaga w jej odbiorze i pozwala unikać nieporozumień, ale także daje podstawy do ewentualnej, rzetelnej z nim dyskusji. W konsekwencji, przyjęcie optyki proponowanej przez Naíma oznacza uznanie współczesnych autokratów za polityków, którzy instrumentalnie wykorzystują populizm (obok postprawdy i polaryzacji) jako strategię realizacji własnej polityki.

Przedstawione powyżej kwestie są istotne także z jeszcze jednego powodu. Naím, charakteryzując władzę autokratów, wprowadza pojęcie władzy 3P, gdzie poszczególne P oznaczają – populizm, postprawdę i polaryzację. Na stronach recenzowanej książki zawarta zostaje wręcz definicja tejże władzy, którą Naím (2022, s. 31) opisuje jako reakcję „na fragmentację i degradację tradycyjnych form rządzenia oraz wypracowany przez przywódców »trzech P« na całym świecie wspólny zbiór zasad i strategii, konieczny »by zrekonstruować władzę absolutną w nieprzychylnych jej czasach«” (Naím, 2022, s. 37–38).

Rozważania o władzy 3P stanowią istotę pierwszej części książki zatytułowanej *Epoka populizmu, polaryzacji i postprawdy*. Znajdziemy tu wątki dotyczące niszczenia i podporządkowywania demokracji, np. poprzez przejmowanie instytucji sądownictwa czy też pseudoprawo, które odpowiada za niszczenie praworządności od środka, ale także polaryzacji społeczeństw poprzez budowanie relacji opartej na emocjonalnej wręcz więzi pomiędzy liderem a wyborcami, których zachowania można porównać do fanów sportowych drużyn (z negatywnym stosunkiem wobec kibiców przeciwnych klubów włącznie).

Za wielce interesujący fragment tej części książki uznać należy także rozdział o tytule *Narzędzia władzy*. W tym fragmencie Naím dokonuje charakterystyki najważniejszych ‘instrumentów, „za pomocą których autokraci 3P zdobywają, sprawują i utrzymują władzę” (Naím, 2022, s. 127). Nie zabierając przyjemności z lektury potencjalnemu Czytelnikowi, w tym miejscu wymienię jedynie, że do grona instrumentów zaliczone zostały: pieniądze, łamanie norm, odwet, tożsamość, sceptycyzm, kontrola nad mediami i sytuacje kryzysowe.

Dругa część książki zatytułowana *Świat, w którym autokracja może czuć się bezpiecznie*, to opis środowiska, które autorytarnym przywódcom sprzyja na tyle, aby ich władza mogła być sprawnie realizowana. W tej części pracy Naím, wykorzystując swoje doświadczenie zawodowe (dziennikarskie, polityczne, naukowe), przedstawia współczesne procesy z oryginalnej perspektywy. Szczególnie uwiadcza się to w kontekście problemów natury ekonomicznej zawartych w jednym z ciekawszych rozdziałów: *Władza biznesu: trwała czy ulotna?* Można tylko żałować, że treści poświęconych gospodarce jest w omawianej książce tak relatywnie mało.

Autor *Zemsty władzy*, charakteryzując środowisko korzystne dla autokratów, buduje całościowy obraz współczesnego świata. Pozostawiając Czytelnikowi satysfakcję z jego poznawania w toku lektury książki i nie odkrywając przed nim całej jej zawartości, w tym miejscu pragnę zwrócić uwagę jedynie na wybrane wątki. Pierwszym z nich jest rozwój sztucznej inteligencji i nowych technologii informacyjnych zniekształcających procesy polityczne. Naím proponuje podobne wnioski jak inni badacze tego zagadnienia, np. Yascha Mounk (2019) czy David Runciman (2019), które można streścić w zdaniu, że media społecznościowe oraz nowe technologie to determinanty zmiany politycznej, która sprzyja polaryzacji i destabilizacji polityki oraz samej demokracji. O randze tego problemu w rozważaniach Naíma świadczy fakt, że to zagadnienie przewija się także w innych fragmentach książki, chociażby w tym poświęconym postprawdzie.

Równie ciekawe jak i istotne dla kondycji współczesnej demokracji jest zjawisko antypolityki. Naím przybliży to zagadnienie Czytelnikowi nader szczegółowo i precyzyjnie. Dokładnie wyjaśnia co ono oznacza pisząc, że antypolityka to w najprostszym ujęciu sprzeciw wobec polityki ogólnie; to sytuacja, kiedy nie-

chęć wobec niej „rozszerza się na klasę polityczną jako całość i w ogóle na sposób uprawiania polityki, zarówno na prawicy, lewicy, jak i w centrum” (Naím, 2022, s. 239). Jednak to co kluczowe, to to, jakie konsekwencje niesie ona ze sobą jako środowisko przychylne autokratycznemu działaniu. Naím mocno ten wątek akcentuje, a jego istotę odzwierciedla zdanie: „Prawdopodobnie u źródeł praktycznie wszystkich współczesnych autokracji spod znaku 3P leży okres panowania antypolityki” (Naím, 2022, s. 239). Warto podkreślić, że w kontekście omawianego zagadnienia autor podejmuje także kwestię samej demokracji i problemów wynikających z jej natury, które stają się jednym ze źródeł antypolityki.

Równie interesującym spojrzeniem na aktywność autokratów jest problematyka państwa mafijnego jako finalnego efektu realizacji władzy 3P. Naím dotyka w tym obszarze ważnej kwestii, którą wyraża pytanie dotyczące autokratów, a mianowicie: Do czego służy realizowana przez nich władza? Odpowiedź wenezuelskiego intelektualisty sprowadzić można do prozaicznej kwestii – realizacji własnych, partykularnych interesów poprzez przejmowanie zasobów państwa i społeczeństwa.

W tym kontekście ciekawie sytuuje się również refleksja Naíma, która dotyczy rozróżnienia na autokracje starego i nowego typu. Autor *Zemsty władzy* podkreśla bowiem, że stare (dwudziestowieczne) autokracje niszczyły praworządność poprzez użycie brutalnej siły, nowe korzystają z pozorowanego naśladownictwa i pseudoprawa. Naím (2022, s. 322) wyraża się w tym temacie jednoznacznie: „zamiast budować staromodne dyktatury, autokraci stopniowo »wydrążają« państwo jako bezstronnego arbitra prawa i zamieniają je w swojego sojusznika w wyzyskiwaniu społeczeństwa dla własnych korzyści”.

Drugą część książki zamyka rozdział poświęcony władzy w dobie pandemii. Mimo że nie jest on pozbawiony ciekawych wątków i przemyśleń, to jednak w porównaniu z poprzednimi częściami brakuje mu intelektualnej głębi. Biorąc pod uwagę cykl wydawniczy można przypuszczać, że rozdział ten był pisany w ostatniej chwili a autor nie miał już czasu aby nabrać ‘dystansu’ do sformułowanych treści i je uzupełnić.

Podsumowanie rozważań zawartych w książce znajduje się w dwóch wyodrębnionych częściach. Mowa tu o ostatnim rozdziale *Pięć bitew, które musimy wygrać* i posłowiu. Celowo ostatni rozdział określam mianem podsumowania ze względu na formułę, jaką zastosował w tej części autor. Jest to swoisty zbiór postulatów, które sam Naím określa jako wskazanie w walce z autokratami „kluczowych celów, które należy osiągnąć, i najbardziej obiecujących na to sposobów” (Naím, 2022, s. 410).

Ostatni akcent książki to wspomniane posłowie. Tu Naím z kolei wyraża potrzebę poszukiwania działań na rzecz zagospodarowania powstałych w wyini-

ku polaryzacji rzesz 'bezdomnych politycznie' obywateli. Postuluje zatem, aby poprzez instytucjonalne innowacje doprowadzić do zdefiniowania na nowo, w duchu demokratyzacji demokracji, norm politycznego dyskursu, które z jednej strony będą sprzyjać konkurencyjności oraz ożywionej i intensywnej rywalizacji o władzę, i jednocześnie będą prowadzić do konsensusu, a z drugiej będą eliminować z przestrzeni demokratycznej ekstremistów a polityczną konkurencję uczynią uczciwą i zgodną z prawem.

Oceniając *Zemstę władzy* należy podkreślić, że dzieło Naïma to rozprawa nie tylko interesująca, ale także inspirująca do rozszerzania horyzontów myślenia o samym kryzysie współczesnych demokracji czy też autokratów. Zarówno logika wywodu i ciągłość narracji, jak i język (precyzja i jasność wykorzystanych pojęć), którym książka została napisana, można śmiało stwierdzić, że są najwyższej próby. Kolejne strony książki to potwierdzenie doświadczenia autora oraz jego erudycji. W tym kontekście jeszcze większy niedosyt budzi wspomniany wcześniej rozdział poświęcony pandemii, w którym wydaje się, że autor nie mógł zaprezentować w pełni swojego potencjału.

Warto również podkreślić, że w książce przytaczane są – dla ilustracji poszczególnych zjawisk i procesów – przykłady różnych państw, w tym także Polski. Naïm czyni to rzetelnie, bez przeinaczeń oraz zniekształcających polityczną rzeczywistość uogólnień, co niestety nie jest standardem.

Zemsta władzy stanowi istotną refleksję nad współczesnymi procesami politycznymi. Co prawda w tytule książki nie pojawiają się ani populisci/populizm ani też kryzys demokracji, co jednak nie oznacza, że tych wątków w książce nie ma. Tym samym pracę Naïma zakwalifikować należy jako wkład w obszar szeroko rozumianych studiów nad współczesnym kryzysem demokracji. Z jednej strony jest ona w swojej treści podobna do obecnych już na rynku książek autorstwa wspomnianych Mounka (2019), Runcimana (2019) czy też Stevena Levitsky'ego i Daniela Ziblata (2018) i innych. Z drugiej zaś *Zemsta władzy* stanowi świeże spojrzenie na problem kryzysu demokracji; jest udaną, jak się wydaje, próbą stworzenia całościowego i usystematyzowanego ujęcia przyczyn i sposobu konsumowania przez autokratów (a może jednak populistów) swojego sukcesu.

Kończąc warto podkreślić, że książka adresowana jest nie tylko do badaczy kryzysu demokracji czy zjawiska władzy, ale do wszystkich osób zainteresowanych współczesnymi procesami politycznymi. Przedstawia i wyjaśnia bowiem świat jaki nas otacza, często ukazując Czytelnikowi to, co na pierwszy rzut oka jest niewidoczne.

Bibliografia

- Eatwell, R., Goodwin, M. (2020). *Narodowy populizm. Zamach na liberalną demokrację*. Post Factum.
- Freeden, M. (2003). *Ideology: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Levitsky, S., Ziblatt, D. (2018). *Tak umierają demokracje*. Fundacja Liberté!
- Lipiński, A., Stępińska, A. (2020). Współczesne badania nad populizmem – wybrane dylematy i kluczowe podejścia. W: A. Stępińska, A. Lipiński (red.) *Badania nad dyskursem populistycznym: wybrane podejścia*. Wyd. Nauk. Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM.
- Moffitt, B. (2018). The populism/anti-populism divide in Western Europe. *Democratic Theory*, 5(2). DOI: 10.3167/dt.2018.050202.
- Mounk, Y. (2019). *Lud kontra demokracja. Dlaczego nasza wolność jest w niebezpieczeństwie i jak ją ocalić*. Fundacja Kultura Liberalna.
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge University Press.
- Naím, M. (2022). *Zemsta władzy. Jak autokraci na nowo tworzą politykę XXI wieku*. Post Factum.
- Naím, M. (2013). *The End of Power: From Boardrooms to Battlefields and Churches to States, Why Being In Charge Isn't What It Used to Be*. Basic Books.
- Nalewajko, E. (2013). *Między populistycznym a liberalnym. Style polityczne w Polsce po roku 1989*. Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Runciman, D. (2019). *Jak kończy się demokracja*. Fundacja Kultura Liberalna.